

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.16>
УДК 37.017:377.3

Лідія Сліпчишин,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
технологічної освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
ORCID ID 0000-0001-9159-9458
lida.slipchyshyn@gmail.com

Марина Мелько,
кандидат педагогічних наук, заступник директора з НВР,
Державний професійний заклад освіти
«Самбірський професійний ліцей»
melkomarina84@gmail.com

ДОСВІД ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглядається роль досвіду особистості як важливої основи формування національної самосвідомості здобувачів освіти в умовах війни. Наголошено, що глибоке самоусвідомлення власної ідентичності передбачає вільний вибір свого місця в етнонаціональному світі на основі рефлексії, а не під впливом емоцій. Наведено основні педагогічні засади формування національної самосвідомості здобувачів, зокрема, врахування психологічних основ процесу формування, виявлення толерантності та плюралізму щодо різних думок і позицій, усвідомлення витоків негативних явищ і у виховній діяльності запобігання їхній появі. Розглянуто провідні філософські теорії, пов'язані з досвідом людини і його впливом на творення відносин зі Світом. Можливість сполучення різноманітних досвідів інакше в онтологічних вимірах часу, простору і соціуму дозволяє досягнути цілісності існування людини. Звернено увагу на те, що переживання нових досвідів та інтеграція в нові культурні горизонти сприяють розумінню, тому особа має бути відкритою до нових досвідів, що полегшує розуміння важливої інформації. Показано, що війна дала поштовх появі нових видів досвідів, з якими людині потрібно вчитися працювати. Основними засадами роботи педагогів з отриманим в умовах війни досвідом здобувачів є: дотримання ненав'язливості та добровільності участі в здобутті досвіду; сприяння підвищенню активності у пошуку необхідних знань; урахування власного горизонту досвіду та горизонту іншого; сприяння інклюзивному перетворенню досвідів інших; створення умов для отримання нових досвідів; мотивування до пошуку причин розбіжності поглядів і переосмислення ситуації. Наведені результати дослідження роботи педагогів із досвідом здобувачів закладів професійної освіти в умовах війни, виокремлено особливості роботи з досвідом внутрішньо переміщених осіб. Висвітлено досвід роботи освітнього закладу з формування національної самосвідомості здобувачів освіти в умовах війни.

Ключові слова: національна самосвідомість, досвід, філософська теорія, виховна діяльність, професійна освіта, здобувач.

Lidiia Slipchyshyn, Maryna Melko. Personal experience as a basis for the formation of national self-consciousness of students in war conditions

The article examines the role of personal experience as an important basis for the formation of national self-consciousness of students in war conditions. It is emphasised that deep self-awareness of one's own identity involves free choice of one's place in the ethno-national world based on reflection, and not under the influence of emotions. The main pedagogical principles for the formation of national self-consciousness of students are presented, in particular, taking into account the psychological foundations of the formation process, revealing tolerance and pluralism regarding different opinions and positions, awareness of the origins of negative phenomena and preventing their occurrence in educational activities.

The leading philosophical theories related to human experience and its influence on the creation of relations with the World are considered. The possibility of combining various experiences differently in the ontological dimensions of time, space and society allows for achieving the integrity of human existence. Attention is drawn to the fact that experiencing new experiences and integration into new cultural horizons contribute to understanding, therefore a person must be open to new experiences, which facilitates the understanding of important information. It is shown that the war gave impetus to the emergence of new types of experiences with which a person needs to learn to work. The main principles of the work of teachers with the experience of applicants obtained in war conditions are: compliance with unobtrusiveness and voluntary participation in obtaining experience; promoting increased activity in the search for necessary knowledge; taking into account one's horizon of experience and the horizon of another; promoting the inclusive transformation of the experiences of others; creating conditions for obtaining new experiences; motivating to search for the reasons for differences of views and rethinking the situation. The results of the study of the work of teachers with the experience of applicants of vocational education institutions in war conditions are presented, and the features of work with the experience of internally displaced persons are highlighted. The experience of an educational institution in forming national self-awareness of students in wartime is highlighted.

Key words: national self-awareness, experience, philosophical theory, educational activity, professional education, student.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Сьогодні Україна переживає трагедію національного буття, пов'язаного з долею кожного громадянина, часом та історією, які ворог піддає ревізії та знеціненню. Тому в потоці фейків і перекручування інформації важливо мати тверду основу нашого існування, якою є глибокі переконання і цінності, підтверджені фактами. Суспільно важливе виховне завдання освіти в умовах війни полягає в тому, щоб у роботі зі здобувачами надавати докази національної індивідуальності, підтверджувати ідею єдності українського світу та формувати національно свідомого громадянина.

Однією з найскладніших проблем українського суспільства є формування національної самосвідомості молоді, увага до якої в часі, залежно від ситуації в державі, змінювалась від ідеологічного і політичного до історичного та етнографічного аспектів. У багатонаціональних державах ця проблема існує завжди, але кризові ситуації та війни її загострюють і спонукають до пошуку шляхів вирішення. В умовах війни у контексті створення єдності українського світу набуває актуальності досвід кожного українця і його співвідношення з реальністю.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Проблема формування національної свідомості молоді у різні періоди ставала предметом розгляду і знаходила відображення у працях вчених із різних наукових сфер у таких напрямках: методологічні засади національного виховання – В. Андрущенко, Г. Васянович, М. Євтух, В. Кремень, Г. Філіпчук; формування особистості в діяльності – О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, Г. Костюк, Е. Помиткін; теоретико-методичні основи виховання – О. Вишневський, О. Дубасенюк, В. Кононенко, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський; зміст і напрями національного виховання – Г. Ващенко, О. Рудницька, В. Сидоренко, М. Стельмахович; національна самосвідомість – В. Борисов, П. Горохівський, В. Москалець. Серед різних напрямів розгляду проблеми формування національної самосвідомості молоді малодослідженою залишається роль досвіду особистості. Сьогоднішні події показали великий потенціал досвіду, який отримало населення усіх областей України, та актуалізували потребу його переосмислення у контексті ідеї єдності українського світу. Це й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні ролі досвіду особистості у формуванні національної самосвідомості здобувачів освіти в умовах війни. Сформульована мета вимагає розв'язання таких завдань: схарактеризувати теоретичні основи національної самосвідомості; розглянути філософське підґрунтя формування досвіду особистості; висвітлити досвід ДПЗО «Самбірський професійний ліцей» у формуванні національної самосвідомості здобувачів освіти з числа внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільшим потрясінням для людини є втрата розуміння реальності, коли тебе позбавляють можливості вияву власної самотності. Війна як явище провокує його розгляд у різних вимірах. Як зазначає А. Марчинський, через досвід різниць війна дає нам можливість вирватися з усталених схем і запустити справді нове мислення, спрямоване на усвідомлення людської істоти, людського життя та

екзистенції у власній непевності. Нинішня війна як кризове явище дає Україні привід позбутися страждальної екзистенції та вирішити питання про доречне і доцільне власне місце в світі [5].

К. Іващенко під національною самосвідомістю розуміє «усвідомлення своєї приналежності до певної уявної спільноти» за одним із принципів: етнічним (спільна мова, кровні зв'язки) або політичним (спільна територія і лояльність до об'єднавчої ідеї) [2].

Грунтуючись на визначенні націоналізму, яке дав Б. Стефанеску, можна сформулювати наступне поняття національної самосвідомості – це самоусвідомлення власної ідентичності у термінах спільнотної реальності, яке передбачає саморефлексійну інтерпретацію колективного життя. Саме таке визначення дає можливість розрізнити дієвий акт від емоційної, почуттєвої реакції, яка позбавлена саморефлексивності. До таких реакцій вчений відносить етнічну єдність, патріотизм, шовінізм, солідарність і ксенофобію. Розглядаючи націоналізм і подібні до нього явища, він підкреслює, що «націоналізм – це бажання внутрішньо злитися з (над-) етнічною групою та протидіяти зовнішньому тиску» [8]. Звідси вчений доходить важливого висновку про те, що і людина прагне зробити своє життя цілісним, і суспільство прагне до єдності та цілісності, використовуючи різні критерії (історія, кровна спорідненість, мова, територія, звичаї, інституції). Проте у таких процесах потрібно розрізняти глибоке самоусвідомлення власної ідентичності від емоційних станів, якими можна маніпулювати і які за природою здатні вщухати.

Як показало дослідження В. Борисова і підтверджує сучасний стан проблеми, педагог у практичній роботі має розглядати національну самосвідомість особистості здобувачів як об'єктивну реальність і враховувати тенденції виховання національно свідомої молоді. Дослідник наголошує, що недостатня методологічна культура педагогів без філософського підґрунтя призводить до зміни «вектору» виховання із засобу культури до засобу соціального керування, що виражається через такі тенденції: *перша* – ідеалізація національного виховання і перебільшення самостійності свідомості аж до перетворення її в ідеалізовану беззмстовну форму; *друга* – підміна понять «національне виховання» і «громадянське виховання»; *третья* – формування національної свідомості на основі вільного вибору, ламаючи негативні та етнічні стереотипи [1, с. 30].

Вчений виокремив у національному світі компоненти «Я», «Нація», «Час» і «Середовище», які є своєрідними результатами «процесу пізнання і є основою національної самосвідомості» [1, с. 15]. *Перший* компонент є одним з найважливіших елементів образу «Я» у свідомій чи несвідомій формі приналежності до нації; *другий* – відображає взаємодію індивіда з нацією, етносом та їхніми представниками; *третій* – демонструє розрізненість ідей і зміну поглядів на проблему в часі; *четвертий* – дає розуміння відчуття свого місця в світі, бачення тих чи інших подій і своєї поведінки в них. Якщо особистість знайшла своє місце в етнонаціональному світі, це призводить до таких наслідків: збереження позитивної ідентичності, яка поліпшує і стабілізує враження про надійний і справедливий світ; порівняння своєї групи з іншими позитивними і негативними групами, співвідношення яких впливає на враження про досконалість чи недосконалість світу; потреба в наявності помітних рис для відокремлення своєї та чужих груп; ступінь ідентифікації себе з групою в очевидних ситуаціях за значущими ознаками в умовах релевантного порівняння [1, с. 16]. Ми погоджуємось з тезою вченого про те, що: «Як істота свідомо, особистість може вільно обирати собі той чи інший спосіб життя: примирятися зі своїм принизливим становищем або боротися проти несправедливості, віддавати свої сили національним інтересам чи жити переважно своїми вузькими особистими потребами. Це залежить не тільки від соціального становища людини, а й від рівня усвідомленості національної ідеї та своїх прямих обов'язків перед нацією» [1, с. 18]. Тому важливим завданням виховних впливів педагогів є формування особистості, яка свідомо робить свій вибір і несе за нього відповідальність, орієнтуючись на достойне і шановане соціальне становище, спрямоване на реалізацію національної ідеї.

Вирішальним періодом для формування національної свідомості, як зазначає психолог Л. Співак, є юнацький вік, що пов'язано зі становленням світогляду, суспільним самовизначенням, глибокою рефлексією суспільних подій і пошук свого місця в соціальному просторі. У цей період перед молоді людиною стоять завдання особистісного самовизначення, вибору цінностей та їх реалізація у стратегіях поведінки, самореалізація. Перехід у доросле життя змінює ціннісну сферу і структуру самосвідомості [7, с. 1–2]. Подорослішання в юнацькому віці підвищує рівень розвитку національно-психологічного самоаналізу, що сприяє поліпшенню здатності до національного самоусвідомлення, загострює потребу у визначенні національної приналежності, інтенсифікує процеси виявлення

національних суспільних цінностей, які своєю чергою впливають на формування світогляду, свідомої національно орієнтованої позиції і конструювання національно-особистісних цінностей [7, с. 35].

Отже, щоб уникнути негативних (у радикальній формі) проявів національної самосвідомості здобувачів (націоналізму, шовінізму, расизму та ін.), педагогам потрібно з максимальною об'єктивністю враховувати психологічні основи формування національної самосвідомості, виявляти толерантність і плюралізм як ліберальні засади, усвідомлювати витоки негативних явищ і у виховній діяльності запобігати їхній появі.

Україна як держава є багатонаціональною, межує з великою кількістю країн, впливи яких є природними в межах кордонів. Водночас є багато осередків національних меншин, які розпорошені по території України. Все це впливає на культуру та відчуття національної ідентичності і призводить до парадокса – в розмаїтті культур народностей та етносів полягають сила і слабкість України. Через розпалювання негативних емоційних реакцій починаються проблеми з пошуком ідентичності та приналежності. Гострі конфлікти, особливо війна, сильно впливають на формування та трансформацію національної та громадянської ідентичності, що актуалізує пошук зважених, доцільних та ефективних рішень у роботі з молоддю, особливо тієї частини, якій довелося під час війни виїхати в інші регіони.

Мудрість виховних впливів полягає в тому, щоб відійти від маніпулювання і впливати на життєстверджувальні емоційні реакції – патріотичні почуття та громадянську активність. Війна як каталізатор прискорює трансформації в суспільстві, що пов'язано з переосмисленням цінностей та зміною переконань під впливом нових обставин. Прискоренню цього процесу може допомогти досвід особистості того, хто вимушено змінив місце проживання через війну.

Історія розвитку поняття досвіду пов'язана з різними філософськими традиціями, підходами, кутами зору та акцентами. Все залежить від налаштованості мислення на розкриття Світу в усіх його проявах.

Досвід як філософська категорія означає «сукупність чуттєвих сприйнять, що набувається в процесі взаємодії людини з зовнішньою природою і становить основу усіх наших знань про матеріальний світ» [3, с. 595]. Протягом століть завдяки дослідженням багатьох філософів змінювався зміст цього поняття залежно від акцентів підходу: процес і результат взаємодії людини з зовнішнім і внутрішнім середовищем; роль досвіду в пізнанні; формування досвіду в різних видах діяльності; досвід індивідуальний та колективний. В. Лісовий виокремлює такі найважливіші види досвіду, як: повсякденний, науковий, практичний, внутрішній (духовний) і загальний досвід, який охоплює всі його різновиди. Крім того, поняття досвіду у західній та східній традиціях також трактуються неоднаково, все залежить від того, яке основне поняття покладено в основу розгляду [4]. Тому історія розвитку поняття досвіду відображає пошуки філософів цієї основи, а також нових акцентів змісту.

Розглядаючи сутність досвіду і роботу з ним у контексті нашого дослідження, виокремимо ті філософські теорії та їхні засади, які допоможуть педагогам інклюзивно працювати зі здобувачами освітніх закладів в умовах війни, формувати у них національну самосвідомість [6].

Феноменологія досвіду Едмунда Гусерля. Вчений розглядає досвід (світодосвідне життя) як процес переходу чужого в знайоме і оформлення Світу у вигляді конструкту досвідної активності. У такому випадку досвід розглядається в термінах пізнання, а не часу. Щоб зрозуміти досвід більш цілісно, філософ показав можливість сполучення фактичного та історичного досвіду і визначення для цього горизонту, а також необхідність опису досвіду повсякденності та статусу суб'єкта.

Феноменологічний аналіз Альфреда Шюца. Цей учений продовжив аналізувати життєсвіт суб'єкта і описав структуру досвіду повсякденності з можливістю виходу в інші реальності. У практичному досвіді повсякденності у звичайний час спостерігається єдність та узгодженість усіх її елементів і процесів, проте в момент шоку чи неочікуваних обставин досвід повсякденності переривається і настають пограничні стани (стани підвищеної чутливості, нестабільності настрою, порушення самооцінки та імпульсивності). Протягом життя у соціумі в людини відбувається нашарування досвідів, які можна структурувати на три групи підструктур – просторові, часові та соціальні. У такому контексті відтворюється ідея Е. Гусерля про розшаровуваність досвіду і наявність взаємозв'язку минулих досвідів із сучасними і можливими майбутніми досвідами. А. Шюц виявив, що на запас знання людини впливає ситуативна обмеженість та одиничність досвідів суб'єктів.

Запас знання містить набір фундаментальних і нефундаментальних елементів, які по-різному використовуються особою. Елементи першої групи наявні у будь-якому знанні, вони лежать в основі будь-якого досвіду в різних життєвих ситуаціях, а елементи другої групи застосовуються в окремих

випадках, але завжди є «під рукою». Завдяки фундаментальним елементам знання людина здійснює самоочевидні і типові дії. Типовість і релевантність елементів знання під впливом певних ситуацій зазнають змін, тому нові елементи знання змінюють старі. Це структурує ситуацію інакше в онтологічних вимірах часу, простору і соціуму, знімає її проблемність і робить легкою для пережиття. А. Шюц виокремив три типи релевантностей, якими послуговується людина у своїй життєдіяльності:

Тематична релевантність пов'язана зі спроможністю свідомості тематизувати щось, приділяючи йому увагу. У ній увага приділяється і темі, і горизонту. Вона може бути вимушеною (кимось), добровільною та гіпотетичною. Разом вони описують мотивоване звернення свідомості до певної теми, забезпечують до неї довіру і встановлюють горизонт уваги за соціальним виміром. Оскільки розрізняються внутрішній і зовнішній горизонти теми, то в ній завдяки її складності можна виокремлювати велику кількість дрібніших релевантностей, в яких теж можна розкривати внутрішні змісти вже субтем. Через зовнішній горизонт теми можна шукати подібність до інших тем, до можливих поєднань і розширень у напрямі ідентичності.

Інтерпретаційна релевантність, що пов'язана із тлумаченням теми. Вона може бути нав'язаною або вмотивованою, що впливає на зміст тлумачення теми. У випадку нав'язаної релевантності інтерпретація відбувається нерелексивно, автоматично і рутинно. Вмотивована релевантність виникає тоді, коли для рутинного тлумачення теми недостатньо знань. У цьому випадку виникає мотив розкрити тему через поступове тлумачення з допомогою суджень, а значить з можливістю рефлексії.

Мотиваційна релевантність, за висновком А. Шюца, пов'язана з суб'єктивним інтересом, вибірковістю свідомості, увагою до конкретної теми або певних її елементів. Розрізняють свободну (вільну) і зумовлену мотиваційну релевантність, які по-різному зумовлюють поведінкові дії суб'єкта. Перша з них формує поведінку в актуальних ситуаціях залежно від цілей, пріоритетів щоденних і життєвих планів. У цьому випадку спроектовані вчинки і рішення мотивують на потрібні тематизації та інтерпретації. Біографічні та ситуаційні підстави можуть також уможливлувати спонтанні та проєктовані дії, але вже з зумовлювальних мотивів.

Взаємодія суб'єкта зі Світом ґрунтується на узгодженості усіх трьох систем релевантності.

Крім досвіду життєсвіту, розглянутого у вимірах запасу і нашарувань знання, А. Шюц описує також досвід розмаїття реальностей. У багатьох аспектах життєвого світу особа користується типовим знанням, а в проблематичних ситуаціях вона починає сумніватись у частині знання. Оскільки люди бачать світ дещо інакше, ділять його з іншими людьми, виникає потреба шукати спільний образ світу, в якому реалізуються прагматичні мотиви, відбуваються дії, будуються плани.

Герменевтика Г.-Г. Гадамера. Ця теорія виходить з того, що розуміння – це скоріше відношення між горизонтами комунікуючих осіб, ніж відношення між суб'єктом та об'єктом. Розуміння настає тоді, коли зливаються горизонти, але при цьому вони трансформуються. Поняття досвіду вчений дає в термінах культури, вбачаючи особливості культурного досвіду в тому, що для людського існування він є однобічним, частковим і скінченним, але водночас саме такі ознаки роблять його відкритим для нових досвідів. Через освіту і формування відбувається трансформація людини, під час якої встановлюється зв'язок досвіду і культури. Ось тут вчений підходить до важливого висновку, який потрібно враховувати у виховній та освітній діяльності: «освічена/сформована ... та досвідчена людина – це особа, що постійно намагається пережити нові герменевтичні досвіди та інтегрувати все нові культурні горизонти для того, щоб засвоїти їх в окремому контексті розуміння» [6, с. 327]. Відкритість до досвіду означає готовність до розуміння.

У 2023 році були оприлюднені результати польсько-українського проєкту збору різних досвідів, які здобуті українцями і поляками від початку війни. Таким чином було збережено унікальні досвіди, які могли врятувати життя, починаючи від слів і виразів і закінчуючи психічною та емоційною підтримкою. Науковцями, педагогами і волонтерами було зібрано велику кількість свідчень, які були згруповані за провідною темою: досвід мовленнєвих дій, досвід простору зустрічі, досвід моральної уяви, досвід реальності війни, досвід нещоденної щоденності, досвід поля слави, досвід переживання травми, досвід культури слова, досвід переходу власної межі і досвід народного духу. Ці досвіди не є проявом безпорадності перед суспільними відхиленнями, безсилля людей, а навпаки це прояви самотерапії у різних формах, які заслуговують на пам'ять. Вони є основою для виникнення життєдайної педагогічної думки [9]. На наш погляд, ця колективна праця має бути опрацьована в українських закладах, оскільки вона дає розуміння практики роботи з досвідом.

Природно, що все нове сприймається з пересторогою, адже вихід зі звичного середовища супроводжується хвилюванням, а оцінка обставин здійснюється крізь призму власного досвіду. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у новий соціум – це складний і багатовимірний процес, який супроводжується як психологічними та економічними, так і соціальними викликами. Коли людина вимушено покидає свою домівку, вона потрапляє в нове середовище, яке значно відрізняється від звичного, де все є чужим – від оточення, побутових реалій до суспільних норм.

Для ВПО життєвий досвід часто наповнений стресом, невизначеністю та навіть травмами. Тому вони оцінюють нове середовище не лише через об'єктивні факти, а й крізь призму пережитого. Інклюзивна інтеграція у соціальне життя громади, освітнього закладу потребує поступовості з урахуванням труднощів, які можуть виникати через мовні або культурні особливості, відмінності у цінностях і традиціях, економічну нестабільність тощо. У процесі адаптації ключовим є фактор підтримки, який може здійснюватися через соціальні ініціативи та волонтерські рухи, програми, проекти та культурні заходи, які об'єднують ВПО та місцеве населення. Запорукою успіху взаємодії є відкритість до діалогу, з одного боку відмова від упереджень щодо «чужинців», з іншого – пошук шляхів інтеграції в новому оточенні, формування вмотивованої релевантності та вирівнювання горизонтів. Важливо розуміти, що пересторога перед новим середовищем – це природна реакція, але вона може бути подолана через підтримку, розуміння та поступове входження у нове соціальне життя. Інтеграція – це двосторонній процес, що потребує зусиль і від ВПО, і від місцевої громади.

З огляду на наведені вище міркування, доходимо висновку про те, що фахівцям у сферах культури, виховання та освіти необхідно навчитися працювати з досвідом осіб, з якими вони спілкуються. Основними засадами цієї роботи є: дотримання ненав'язливості та добровільності участі в отриманні досвіду; сприяння підвищенню активності у пошуку необхідних знань; урахування власного горизонту досвіду та горизонту іншого; сприяння інклюзивному перетворенню досвідів інших; створювання умов для отримання нових досвідів; мотивування до пошуку причин розбіжності поглядів і переосмислення ситуації.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році Львівська область стала одним із головних регіонів прийому ВПО, зокрема й молоді, яка потребувала продовження або здобуття професійної освіти. Заклади освіти стали не лише освітнім середовищем, а й соціальною опорою для молоді, допомагаючи подолати психологічні та матеріальні труднощі.

У контексті теми нашого дослідження був проаналізований досвід адаптації ВПО на прикладі закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ЗП(ПТ)О) Львова та Львівської області. В опитуванні брали участь педагоги з ВПУ № 29, ВПУ № 20, ВПУ технологій і сервісу, Львівського професійного коледжу прикладного мистецтва та дизайну, Самбірського професійного ліцею. З'ясовано, що за час повномасштабного вторгнення в кожному із перелічених закладів професійної освіти перебувало в середньому 15 ВПО щороку. Деякі з них вже завершили навчання, інші продовжують опановувати фах, а також є такі, що виїхали за кордон. Більшість з них під час навчання проживає в гуртожитках цих закладів.

Досвід пережитого, сприйняття та адаптації у нових умовах у кожної особистості свій, він залежить від обставин та особливостей індивіда. Однозначно можна стверджувати лише те, що війна змінила не тільки геополітичну ситуацію, а й національну свідомість українців. Для ВПО, зокрема молоді, питання національної ідентичності набуло особливого значення. Саме заклади освіти відіграють ключову роль у формуванні самосвідомості здобувачів, допомагаючи їм відчутти власну приналежність до української нації, розуміти її культуру та цінності. В умовах війни цей процес загострюється, адже суспільство протистоїть зовнішньому ворогу, а українці шукають точки опори у своїй ідентичності. Для ВПО, які втратили домівки, формування національної самосвідомості допомагає їм інтегруватися у суспільство, знайти своє місце в новій громаді та відчутти єдність з українським світом.

У роботі з досвідом здобувачів в освітньому закладі можна виокремити психологічний аспект, який ґрунтується на роботі з емоціями та поведінкою, та соціально-педагогічний, спрямований на освітню та соціальну активність особи. Особливо делікатним має бути ставлення до досвіду ВПО під час ознайомлення з ним місцевих здобувачів. У таких випадках завдання педагога полягає в тому, щоб створити умови для трансформації досвідів усіх здобувачів.

На базі ЗП(ПТ)О Львівської області, окрім освітніх програм, що розкривають історію та культуру України, проводяться дискусії, круглі столи та відкриті лекції з питань національної

ідентичності, героїзму українського народу, сучасних подій, активно використовуються інтерактивні методи навчання (екскурсії, зустрічі з видатними особистостями, тематичні вікторини тощо), а також проводяться різноманітні заходи, спрямовані на інтеграцію внутрішньо переміщених здобувачів освіти в громаду.

Невіддільною складовою виховної роботи в ЗП(ПТ)О є проведення патріотичних заходів, відзначення пам'ятних дат (День вишиванки, День пам'яті Героїв Небесної Сотні, День Незалежності, День Гідності та інші), організація та залучення здобувачів освіти до творчих конкурсів, присвячених Україні (малюнки, есе, фото та відео роботи на патріотичну тематику тощо), відродження українських традицій (вивчення народних пісень, танців, участь у фольклорних фестивалях). Залучення молодих ВПО разом з місцевими здобувачами до виховних заходів сприяє створенню спільного культурного простору та власної не лише соціальної, а й національної приналежності. Особливо цінними є зустрічі з військовими, волонтерами, громадськими активістами, які демонструють силу українського духу.

Окремо слід зазначити, що сучасна учнівська молодь охоче долучається до різноманітних волонтерських проєктів. У ЗП(ПТ)О Львівщини постійно проводяться благодійні акції, аукціони, виставки, ярмарки, збори допомоги для ЗСУ. В деяких закладах учасники освітнього процесу плетуть маскувальні сітки та виготовляють окопні свічки. Дуже часто під час реалізації волонтерських ініціатив здобувачі освіти використовують свої професійні навички. Наприклад, кухарі, кондитери готують страви чи кондитерські вироби, слюсарі з ремонту колісних транспортних засобів долучаються до ремонту авто для військових, зварники виготовляють польові обігрівачі, а електромонтери беруть участь у виготовленні дронів. Це лише кілька прикладів поєднання волонтерської діяльності з майбутнім фахом здобувачів освіти, а насправді їх значно більше.

Одним із яскравих прикладів успішної інтеграції ВПО у національно-культурний простір є історія дівчини з Донеччини, яка навчається за спеціальністю «Кухар-кондитер» в ДПЗО «Самбірський ПЛ». Переїхавши до безпечнішого регіону, вона не лише продовжила здобувати освіту, а й активно долучилася до громадського життя закладу. Вона брала участь у конкурсі декламаторів поезії, проєкті «Ідея», організації та проведенні благодійних майстер-класів, а також нещодавно стала однією з ініціаторок та учасниць заходу «Українське Різдво», під час якого здобувачі освіти досліджували традиції святкування, готували страви та колядували. Підготовка та проведення такого заходу поглибили професійні знання і навички, ознайомили з великою різноманітністю українських страв, пробудили інтерес до національних традицій. Позитивний досвід здобувачки освіти з числа ВПО, знайомства і долучення до свята сприяв бажанню подальшого пізнання національних традицій і української кухні.

Формування національної самосвідомості серед здобувачів освіти з числа ВПО є стратегічно важливим завданням, особливо в умовах війни. ЗП(ПТ)О відіграють ключову роль у цьому процесі, допомагаючи усім учасникам освітнього процесу відчувати себе частиною української спільноти. Освіта, культура, волонтерська та громадська діяльність – головні механізми формування сильної, свідомої нації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Війна в Україні показала необхідність нового мислення, спрямованого на усвідомлення людської істоти, людського життя та екзистенції в умовах непевності. Зросла актуальність усунення будь-яких проявів обмеженості існування та вирішити питання про місце українського народу в світі. Самоусвідомлення власної ідентичності передбачає саморефлексійну інтерпретацію власного життя через колективне життя, оскільки це дозволяє відрізнити дієвий акт від емоційної, почуттєвої реакції, яка за своїм характером може бути маніпулятивною і здатною швидко вщухати. Важливо формувати національну свідомість на основі вільного вибору, ламаючи негативні стереотипи. Педагогічний виховний вплив має бути спрямований на формування особистості, яка свідомо робить свій вибір і несе за нього відповідальність, орієнтуючись на достойне і шановане соціальне становище, спрямоване на реалізацію національної ідеї. Встановлено, що виховні впливи мають високу ефективність тоді, коли здійснюються на основі відповідних філософських теорій, основні засади яких допомагають педагогам методологічно правильно, інклюзивно працювати зі здобувачами освітніх закладів в умовах війни, формувати у них національну свідомість.

Нами виокремлено філософські теорії, в яких розглядається проблема досвіду людини як основи активного життя. Феноменологія досвіду Е. Гусерля пояснює процес пізнання і оформлення Світу у вигляді конструктору досвідної активності, де досвід є багатошаровим та існує взаємозв'язок

минулих досвідів із сучасними і можливими майбутніми досвідами. Феноменологічний аналіз А. Шюца описує структуру досвіду повсякденності з можливістю виходу в інші реальності, завдяки цьому в людини нашаровуються досвіди, які можна структурувати на три групи підструктур – просторові, часові та соціальні. Вчений показав, що ситуативна обмеженість та одиничність досвідів суб'єктів негативно впливають на запас їхніх знань, а отже, і на поведінку в непередбачуваних ситуаціях. У своїй життєдіяльності особа працює з трьома релевантностями, кожна з яких має своє призначення: тематична пов'язана зі спроможністю свідомості тематизувати щось, приділяючи їй увагу за темою і горизонтом; інтерпретаційна – з нав'язаним або вмотивованим тлумаченням теми; мотиваційна – з суб'єктивним інтересом, вибірковістю свідомості, увагою до конкретної теми або певних її елементів. Герменевтика Г.-Г. Гадамера пояснює, що в першу чергу розуміння залежить від горизонтів комунікуючих осіб. Воно наступає тоді, коли зливаються горизонти. Через освіту і формування відбувається трансформація людини, під час якої встановлюється зв'язок досвіду і культури. Відкритість до досвіду означає готовність до розуміння.

Війна відкрила нову тематичну релевантність, в якій науковці виокремили такі види досвідів, як досвід мовленнєвих дій, досвід простору зустрічі, досвід моральної уяви, досвід реальності війни, досвід нещоденної щоденності, досвід поля слави, досвід переживання травми, досвід культури слова, досвід переходу власної межі та досвід народного духу. Робота з цими досвідами є важливим елементом виховної роботи освітнього закладу.

Велику роль в інтеграції внутрішньо переміщених осіб у новий соціум відіграє професійна освіта. Від початку війни велику кількість ВПО прийняли західні області України. На прикладі Львівщини і зокрема ДПЗО «Самбірський професійний ліцей» висвітлено досвід формування національної самосвідомості здобувачів освіти з числа ВПО, а також особливості роботи з досвідом здобувачів з різними горизонтами у тематичній релевантності війни.

У подальших дослідженнях плануємо дослідити методичні засади виховної роботи педагогів щодо роботи з досвідом здобувачів освіти, отриманим в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2006. 39 с.
2. Іващенко К. В. Національна самосвідомість. *Енциклопедія сучасної України*: електронне вид. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71054>
3. Яременко В., Сліпушко О. Досвід. *Новий тлумачний словник української мови*. У трьох томах. Т. 1. Київ: Аконіт, 2008. 926 с.
4. Лісовий В. С. Досвід. *Енциклопедія сучасної України*: електронне вид / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Т. 8. 2008. URL: <https://esu.com.ua/article-21094>.
5. Марчинський А. Страх та війна: убік вічності. URL: <https://surl.li/dgvqnm>.
6. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду. Київ: Парапан, 2007. 385 с.
7. Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2016. 43 с.
8. Стефанеску Б. Про «хороші» та «погані» націоналізми. *Критика*. 1999. № 9 (23). С. 8–13. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/pro-khoroshi-ta-pohani-natsionalizmy>.
9. Słownik wyrazów ratujących życie / pod red. Michała Palucha. Warszawa: W-wo naukowe UKSW, 2023. 737 s.

REFERENCES

1. Borysov V. V. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoï samosvidomosti uchnivskoï ta studentskoï molodi: avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.07. Ternopil, 2006. 39 s. [in Ukrainian].

2. Ivashchenko K. V. Natsionalna samosvidomist. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy: elektronne vyd. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71054> [in Ukrainian].
3. Yaremenko V., Slipushko O.. Dosvid. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. U trokh tomakh. T. 1. Kyiv: Akonit, 2008. 926 s. [in Ukrainian].
4. Lisovyi V. S. Dosvid. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy: elektronne vyd. / redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, T. 8. 2008. URL: <https://esu.com.ua/article-21094>. [in Ukrainian].
5. Marchynskiy A. Strakh ta viina: ubik vichnosti. URL: <https://surl.li/dgvqnm>. [in Ukrainian].
6. Minakov M.A. Istoriia poniattia dosvidu. Kyiv: Parapan, 2007. 385 s. [in Ukrainian].
7. Spivak L.M. Psykholohichni osnovy rozvytku natsionalnoi samosvidomosti v yunatskomu vitsi: avtoref. dys. ... dokt. psykol. nauk: 19.00.07. Kyiv, 2016. 43 s. [in Ukrainian].
8. Stefanescu B. Pro «khoroshi» ta «pohani» natsionalizmy. *Krytyka*. 1999. № 9 (23). S. 8-13. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pro-khoroshi-ta-pohani-natsionalizmy>. [in Ukrainian].
9. Słownik wyrazów ratujących życie /pod red. Michała Palucha. Warszawa : W-wo naukowe UKSW, 2023. 737 s. [in Polish].

Матеріал надійшов до редакції 20.04.2025